

ШЫН

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОМУНИСТИК ПАРТИЯСЫНЫҢ ТЫВА ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЯ КОМИТЕТЕРИНИҢ, АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЯ СОВЕТТЕРИНИҢ ОРГАНЫ

Совет Армияның Шериг-Агаар Бүштеринин инженер академияларын доосканнарны СЭКП Төп Комитетинин болгаш ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелинин Кремльге Крэмльге хулаап алганы (1 арын).
Кинофикация болгаш кинопроект ажылдакчыларының Бүгү-эвилел чөвүлел хурамы (1 арын).
Бедээ ажыл-агыйның хөгжүлдесинге канчаар-даа аажок улуг базым (1 арын).

П. Киселев. — Бус-биле ажылдаар электростанцияларын түдүктө хун-бурунун кичээлгеин салыр (2 арын).
Н. Тембрек. — Улуг-Өдөктө (2 арын).
А. Тютиня. — Маджың чаш төлүн бурун камгалап дооруктуур (2 арын).
А. М. Горькийнин төрттүнгенден бээр 90 чыл болтуруна (3 арын).
Т. Нотова, М. Себен, М. Нойденко. — Сүт-Хөлдүн колхозтары чаксы таргата

өгөлөрүнүн муруну чарымда (3 арын).
Культура амдырал темаларында (3 арын).
Польша сейминин сессиязы (4 арын).
Албанияның улустун хуралының VII сессиязы (4 арын).
Францияның национал хуралында (4 арын).
В. Кассис. — Комбайнер Лев Ниль (4 арын).

Кадрларның политиктиг бот-өөредилгезин бедик деңгелче

Марксизм-ленинизмдин шылгарангы чогаалдарын бот-өөредилге-биле өөренир чорук совет интеллигенцияның калбак кезеге, өртем болгаш техника ажылдакчыларына, партия, совет активе марксизм-ленинизмдин теориясын шилгээдин азырынчы кол болгаш хей чыдарың практиканы-биле шилгээтин аргазы болур.
Марксизм-ленинизм теорияны бот-китээл-биле өөренип турар коммунистерниң болгаш партия кезиктигү аяс активтин саны бистиниң областа чыл бүрдө өвүдүп турар. Олар тодаргай экономиянык айтырыгларын, политиктиг экономиянык, философиянык, бистид Коммунист партиясының төвүзүн хандыр өөренир сорулгазын боттарының мурунуга салганнар. Мынчанга политиктиг өртемнерин бот-өөредилге-биле өөренип турар коммунистерниң болгаш активтин негелдери анги-ангы болгаш үргүзүчү кичээлгеин салышкынын, дузалачынын болгаш контролду партия организацияларындан негеп турар.
Ам бистиниң областа муң ажык коммунистер болгаш партия кезиктигү аяс актив боттарының идея-теоретиктиг деңгелче бот-өөредилге-биле бедиктиг турарлар. Эрткен чылдар-биле бедикте СЭКП райкомнары болгаш элзөн хей партия аге организацияларын политиктиг бот-өөредилгеге улуг кичээлгеин салып турар алган.

Баз-Хем районда 40 хире коммунистер болгаш партия кезиктигү аяс актив марксизм-ленинизм теорияны бот-китээл-биле өөренир деп бижиткен. Мындг болза-да районунун пропаганда болгаш агитация кидили (эргелекчи эш Болотов), ол кидилин ашмын харыылаар секретарь эш Навасил-оол бот-өөредилгелериниң ажылына үргүзүчү контролду боттандырбайн турар. Оларга чактыс-даа лекция номчулганы, бөлүк болгаш тустус кижилер-биле консультацияларын организациялаан. Эш Болотов—бот-өөредилгелерге планын чогадыр, консультанттарын бижылдаар анаар бис—деп, өөрелдиге чыгыптың эгезинде бээр чугаалап келген болза-да, мынчага чедир оуш канчар кылбаан.

Теорияны бот-китээл-биле өөренир деп, күзелин илереткен чамдык эшгер партия организацияларын талашыңдан контрол чок чорукту ажылдап алгаш, өөренип турар таварыглар хей. Мындг чактерте кайы-да райондарда бар. Бил-Хем районунун улус шилгеечизи эш Петухов бот-өөредилге-биле өөренип турар деп санадып турар иренинде, ол калдык өртемни өөренирин амыгаш чедир шилдип албаан, план чок. Ол мынша Бил-Хем МТС-тин директору эш Балабанов, кол агроном эш Федоренко бот-өөредилгеге чыдап хал алгаш, херек кырында өөренип турарлар. Теорияны шилгээдин азырынчы кичээлгеин салып удурутучу болуңу практиктиг ажылыңа частырылганы болгаш чок кылыр болгаш перспективаны чидирер деп чүвени билзе чогутур.

Марксизм-ленинизм теорияны коммунист бүрүзү канчаар шилгээдин ап турарын партия организациязы билген турар, ол бистин партиявыстың төвүзүн, теорияны, байлаа дурулганы ханы өөренип, теорияны болуңуң хун бүрдүгү практиктиг ажылыңа дилим ажылдап турарын негээр ужурауг. Чамдык коммунистерниң талашыңдан политиктиг өөрелдиге херекке ап тоовас, харымсалга чок көөр чоруктарын фактыларын удуулаар херек. Коммунистерниң бот-өөредилгесин партия организациялары хун-бүрү удурутур, оларга мергезидиг дузалачынын көргүзөр ужурауг.

Коммунистерниң политиктиг бот-өөредилгезин тодаргай удурутур дөргө, хамныктың мурунуга лекторлар-биле, консультантлар-биле, теоретиктиг семинарларын удурутучулары-биле доктаамал ажылдаары болур. Партия райкомнары болгаш хоорому консультанттарынын өйеде чыгып, олар-биле беседа кылгып, дуржулга солчүшкүзүн чорудары чугула.

Марксизм-ленинизм теорияны боттары турарларга дузалачынын кол хевирлерин бирээди лекциялар болур. Солун, эң бедик шынарлыг лекциялар дыннакчыларын кичээлгеин хаара турар, оларын сонугуларын хандыкшыдар деп чүвени утпас херек.

Ол лекцияларын номчурунга педагогика институтунун, совпартшколанын башчыларын, партия, совет болгаш ажал-агый удурутучуларын, инженерлерин, техниктерин кичириттирер турар. Оон аңгыла хоорайнын партия аге организациянык бүрүздү консультанттарынын, теоретиктиг семинарларын удурутучуларын токуйлап тургускаан.

Партиянык чамдык райкомнары болгаш аге организациялары кадрларның бот-өөредилгезин дыкша коншак удурутур деп чүвени айтыр херек. Оон түнээлинде дыкша хей коммунистер болгаш партия кезиктигү аяс актив теорияны бот-китээл-биле өөренип турар деп анаа-ла өрентей бүртүкөдүп алган, а херек кырында боттарының өртем-билигин бедиктеп турарлар. Харылааның областа эргелекчи чамдык партия организациязында (секретары эш Батылов) 13 коммунистер бот-өөредилге-биле өөренип турар. Оларның 12-ли агар политика өөренип деп шилгээлээр. Мындаада илеретин болза, олар агар политиканың айтырыгларын кончук кылдыр билер болган. Кижээ, механик, ортукам өртемни коммунист эш М. Н. Борозков социалист чурттарында Коммунист болгаш ажал-агый партияларын төлөөкчилериниң чөвүлел хуралының Декларациянык болгаш Тайбының манифестин дугайында айтырыгга тодаргай харын берип шыдааган. Ол мынша мынд коммунист эш А. Н. Давыдов Барымын Припиль чуртун делегей картасыңдан тыппаан.

Партия райкомнарының болгаш хооромунуң политиктиг чырдыкшынын кабинеттери анаа-ла номнар бижип бээр библиотекка аяс, харын партиянык пропагандамың эки дуржулгалы өөренирине болгаш негелдеринге улуг рольдуг. Олар марксизм-ленинизм теориянык аяс-бүрү айтырыгларын талашың-биле консультанттарынык бөлүк болгаш ийи-чангыс кижилер-биле чүгө кабинеттин бөдүңгө аяс, харын партия аге организацияларында барып чорудар, бүүдүргелерин, колхозтарын болгаш совхозтарын ажылыңы дугайында сан түнерин, фактыларын көргүскөн номнарнык дайызын, содуларын алган материалдарын кабинетке аскан турар ужурауг.

СЭКП-нин Культура министерствозунун чымылдырганы кинофикация болгаш кинопроект ажылдакчыларының Бүгү-эвилел чөвүлел хурамы кинонуң Төп бажынында март 20-де ажиттыңган. Мында бүгү-эвилелден республикаларын болгаш чүртүгү областтарын хей нурутуңуң кинофикация болгаш кинопроект ажылдакчылары, өвилелден республикаларын культура министрстволарын ажылдакчылары, режиссерлар, операторлар, ВПС-тиң болгаш өске-даа организацияларын төлөөкчилери кичирин турарлар.

СЭКП-нин Культура министери Н. А. Михайловтуң «кинофильмдер-биле ажалдык моон сонгар экижер темчелер дугайында» деп темалык аге сааңуң сонда кинофикация болгаш кинопроект аргелекчи назчалыгы Н. И. Шиткин чүве чугаалаан. Совет кино уран-чүдүдү көндүрүшкүзүн дугайында болгаш чурткакчыларын кино-биле хандырынын экижер дугайында тодаргай чекелерин ол санап көргүскөн. Амыг үеде бистиниң чүртү-вуста 69 муң кино установкалар бар бооп турар. 120 делет эрэннарлыг кинотеатрлар ажылдап турар. 1957 чылда колхозтарын көргөнтүл-биле чүгө Россия Федерациясында бестин 1200 ажык кино установкалар ажылдап кирген.

Эртем-тайылыбыр болгаш документалдык фильмерниң пропагандамыңа турсактаан илеткеди кинофикация болгаш кинопроект аргелекчи назчалыгының өралакчызы С. В. Трофимов кылган.

Социалист чурттарның политиктиг бот-өөредилгезин тодаргай удурутур дөргө, хамныктың мурунуга лекторлар-биле, консультантлар-биле, теоретиктиг семинарларын удурутучулары-биле доктаамал ажылдаары болур. Партия райкомнары болгаш хоорому консультанттарынын өйеде чыгып, олар-биле беседа кылгып, дуржулга солчүшкүзүн чорудары чугула.

СЭКП-нин Культура министери Н. А. Михайловтуң «кинофильмдер-биле ажалдык моон сонгар экижер темчелер дугайында» деп темалык аге сааңуң сонда кинофикация болгаш кинопроект аргелекчи назчалыгы Н. И. Шиткин чүве чугаалаан. Совет кино уран-чүдүдү көндүрүшкүзүн дугайында болгаш чурткакчыларын кино-биле хандырынын экижер дугайында тодаргай чекелерин ол санап көргүскөн. Амыг үеде бистиниң чүртү-вуста 69 муң кино установкалар бар бооп турар. 120 делет эрэннарлыг кинотеатрлар ажылдап турар. 1957 чылда колхозтарын көргөнтүл-биле чүгө Россия Федерациясында бестин 1200 ажык кино установкалар ажылдап кирген.

Эртем-тайылыбыр болгаш документалдык фильмерниң пропагандамыңа турсактаан илеткеди кинофикация болгаш кинопроект аргелекчи назчалыгының өралакчызы С. В. Трофимов кылган.

Кинофильмдер проваданык талашың-биле Москваың хоорай конторазының эргелекчи Н. И. Бобровтуң, Днепротропский область культура аргелекчин төлөөкчи М. П. Ионза, кино фильмер проваданык талашың-биле Латви республиканың контора аргелекчин төлөөкчи Э. К. Бендруп база фильмер проваданык талашың-биле Бирги республиканың контора төлөөкчи Е. П. Непретаева оларын илеткелдерин чөвүлел хуралдың киржиачылары дыннааннар.

Улуг-Хем районда «Партиянык XIX съездин» колхозтуң мал фермаларында, бригадаларга болгаш бүгү ажал участоктарында болгулаан танымыга хуралдары бедик көндүрүшкүзүнүң өртсөн. Төп Комитеттиң февраль пленумунуң доктаалы көдээ ажыл-агыйның, ажалгы артель бүдүргүзүн дүрген хөгжүдериңге улуг программа болтуңуң колхозчулар илеретип турган.

Колхозтарын организас тургузуу бижылганы, мергезидиг кадрлар өспөөн үеде МТС-тиң ролу улуг турганын хуралга чүве чугаалаан колхозчулар демдеген турган. Амыг хөгжүдө чаартыңган үеде ол негелде өскөрүлгөн. Колхозка ажалдык хей көрөлүк хүлээлгелерин МТС элзөн хей таварыгдаларга чедир күтсетпейн негелден хуралга саналдар илереткен.

Кылымал ийги эдеринчиң черни долгандыр ийи муң дээскиниңни кылганы

Марттың 21-де Москва шагы-биле 18 шапка чедир кылымал ийги эдеринчи Черни долгандыр бодунуң ийи муң дээскиниң кылгып доосаан. Черни кылымал ийги эдеринчиң салып үндүргөн үдөн бээр 138 хонук өрткөн. Ол үениң дүргүзүндө кылымал эдеринчи 89 миллион километрге деңгелдеп турар оруту удулуп өрткөн.

Совет Эвилелиниң дураннап хайгаараар 80 хире шилгелде черлери болгаш Европаның, Азиянык, Африканың, Муруу болгаш Сонгу Американык 120 ажык хайгаарал черлери кылымал ийги эдеринчиң шимчээшканын дураннап шилгээрин үзүткел чокка чорудуп турар. Пулков, Архангельск, Москва, Рязань, Рига, Вологда, Горький, Петроаводск, Якутск, Сталинград, Ленинград, Свердловск болгаш өске-даа хоорайларга тургустунулаан обсерваториялардан болгаш дураннап шилгээрин черлеринден шынар талашың-биле өң-өң уюлгып шилгелдер доктаамал кичирин турар.

Чехословакиянык, Кыдаттың, Болгариянык, Польшаның, Югославиянык, Германиянык астрономия станцияларын хей-хей үнелиг материаллар кичирин турар. Кылымал эдеринчиң ужуушкунуң үенинде атмосферада уурлангышкынының моондак кылгып турарының харазы-биле эдеринчиң орунда улуг өскөрүлүкчү болган. Ийги эдеринчиң бөмбүрөкти дээскинериниң үеи оң шимчээшканын дүргүзүндө 9,5 минутка кымырлаган. Черни кырыңдан оон орунун эң бедик хемчээли 900 километрге аякжээ.

Санаага-шилгелдериниң көртүрүп турары болза, ийги кылымал эдеринчиң апрельдин 5-тен 15-не чедир үениң дүргүзүндө атмосфераның дыгымал калдыкы кичирин болгаш бодунуң шимчээшканын солсодур.

Марттың 21-де агаар бойду ас турда кылымал ийги эдеринчи хун үнериниң мурунуга сонгу широтаның 0 градустан 57 градуска чедир черге болгаш хун ашканының сонда ол-ла широтаның 41 градустан 65 градуска чедир черлерге анаа харакка көндүргүзгөн.

Марттың 21-де Кызылдың аэропортунга хей-хей кижилер чымылган турган. ССРЭ-нин Дээди Советиниң бешки чымылыны бирги сессиянык ажылыга киржин ССРЭ-нин Дээди Советиниң Тыва Автономнуң област сонугуттурган депутаттары үзери-биле анаа област хей-ниги организацияларын төлөөкчилери четкилеп келгенер. Депутаттар үдөл келгенер-биле байырлажып турган, улустун оларга көргүскөн улуг идгелди дээш өөрүп четиргенни илеретипшаан, ол идгелди адалары-биле күөселерин хүлээнин турганнар.

Чурукта: (Оң талашың солгай талашың) СЭКП обкомунуң секретары эш С. М. Ортун-оол болгаш өске-даа аштерин ССРЭ-нин Дээди Советиниң депутаттары өштер М. Д. Доктуң, С. Ч. Сула, Р. Д. Завьялова, С. Т. Сертин оларын үдөл турары.

Фото С. Феоктистову.

Бус-биле ажылдар электростанциязының тудуунче хүн-бүрүнүн кичээнгейин салыр

Бистик облызымыстың төвү—Кызыл хоорай чыг келген тудуунча өзүп, сайырап турар. Чүгө эртеке чылдың дургузунда область төвүнге нивитазы-биле 9 мүн дөрбөлчүн метр кире чуртталга шалын ажылга кыргып. Амы үеде хлеб заводунуң тудуушкуну, мыштан өт-кережес кылып фабриканың реконструкциязы дооступ турар болгаш автовокзал ажылга кыргып.

Хоорайда бугуруга болгаш чуртталга бажынырының өзүп турары-биле чергелештер электростанцияга негесде дыка улгаткан. А хоорайның амы электростанцияны ук негесден чүгө чартык хуузу хандырып турар. Бир өвөс Кызыл хоорайның электростанцияга негесден 2,5 мүн киловатт болза, а электростанция чүгө 1,5 мүн киловатт кире электростанцияны берип турар. Оон алгыда чокта чаа электростанцияны дизель машиназы үргеленден хоорайга берип турар электростанцияга 400 киловатт кызырылган. Амы үеде станцияда ажылдап турар локомотивлер эргижиреп, баксыран болгаш олар төвөлөөде көрдүнгө күжү-биле ажылдап күш четпейн турарлар.

Электростанцияның чедишпейн турары хоорайның бугуруга, культура-чырыкчылык чөлдөрүнүн ажылдыгы уруг моонданы таварыштырып турар. Ичкангаш Кызыл хоорайда тудуу турар 5 мүн киловатт күштүгү бус күжү-биле ажылдар электростанцияны тудуун дүргөс төм-биле чорулары тудуужуларын база хоорайның бүгү хөй-нитанын чүгө соругазы болур. Ук электростанцияны ажылга кыргып хоорайның электростанцияга негесден бүрүн хандырытыр. Эртеке чылдың хоорайның өзгөчө хөй албан, организация чөлдөрү, мынганга облустун болгаш прокуратура, областтык харылааа контораны бус-биле ажылдар электростанцияны тудуунга кыш удаа шөфтөп, уруг дузаны көргөскөндөр.

Индик болза-даа электростанцияны тудуу бө хүнерге чедир шулуудавайн турар. 1957 чылда тудуу-монтаж ажылдарының планы чүгө 42,5 хуу күсөтүнгөн турган. Эртеке чылдың октябрь байырлаган таварыштыр ук станцияны ажылга кыргып дөң хуузага күсөтүнгөн болгаш ову ажылга кыргып бус чылдың ноябрь айга сонгаарлаттынган. Ову күсөдип болурунун бүгү аргалары бисте бар. Чүгө дөргө монтаж ажылдары доорунда болгаш бүгү механиктерин дөң тургузарына кергелеттирер чөвөс-хөрекселер болгаш ашша-хөрепти бүрүн бар болуп турар.

Бо хүнерге тудуу ажылы планы көрдүнгөндөн 20 амы хүнү озалдап турар. Монтаж ажылы база-ла хожулап турар. Февраль айның планын өзүгээр 300

мүн рубльдиң аны-бүгү ажылдары бүтүнер ужурауу турган, а хөрек кырында 272 мүн рубль ажылга кыргып ийликче, азы айның тудуу планы 90,6 хуу күсөтүнгөн. График өзүгээр машина залының ханазын салдырып январь 15-те доостур турган. А ол амы бө хүнерге чедир доостурун.

Бус күжү-биле хоолой дамчыштыр ажылдар электростанцияны тудуунун хожулап турарының кол чылдагааны болза, тудуу материалдарының болгаш электростанция хандырылганының үстүп турарында болур. Чижээ, бус хоолойларын Кызылдың төп хандырылга чериниң складындан монтажниктерге чедирип бербээниден олар үр үениң дургузунда ажыл чок турганнар. «Тыва тудуу» трестиниң көжүп чоруур электростанциязы тып алганындан бээр 20 тонна амын турар, мычалаа-даа тудуу ажылдыга электростанция кончуг негетинип турда-ла ову бө хүнерге чедир ажылдатпайн турар тудуу-монтаж эргелештин (аш Бутанов) бугуузу болур.

Устүнде айтылган болгаш оон-даа өскө чөгөстөрүн дарый уузулаар хөрек. Бус-биле ажылдар электростанцияны бө чылдың ноябрь 1-де ажылга кыргып дөң соругазы боттандырып дөң ажылга кыргып доорундагы турар чөлдөрүн уузулап, тудуу ажылдыгы артык күштү мобилизациялар негетинип турар. Воскресниктерин организациялап турган, хөй-нитанын күжү-биле уруг ажылдарын кылып ап болурун эртеке чылдың дуржуугазы көргөскөн.

Станция биле Кызыл хоорайның арымыга электростанцияны тудуунга өгөлдөр тө келген. Бо алтырыг үр үениң дургузунда шиптирлеттинипейн турган. Электростанцияны тургузарыны областтык коммуналь ажыл-агый чериниң тудуу-септелге конторазы шиптирлээр ужурауу. Бо ажылды чогуур хуузазында доорлар биле амы үеде өгөлдөр дуржуугазы ажылчыларының шилеп ап, оларга кылып ажылдың нивитазы байланып таныштырып, монтаж ажыл нга хөрегээр чөвөс-хөрекселер болгаш материалдарын кыш уугу тургузары чүгө. Коммуналь ажыл-агый чериниң болгаш бугуруга чөлдөрү хоорайда амы үеде ажылдаттынып турар электростанцияны бус-биле ажылдар станциядан келир топка таварыштыр уулаар дугайында айтырыгын баш уулу чүгөлдөп көөр ужурауулар. Чүгө дөргө, бө чылдың хоорайның электростанцияны чаартырына өвөш хөрепти көрдүнгөн.

Бус-биле ажылдар электростанцияны тудуу чүгөлдө болгаш харысалгалы ажыл. Ову айтыккан хуузазында ажылга кыргып дөң бүгү күштү салыр хөрек.

П. НИСЕЛЕН,
СЗЭП Кызыл хооромунун секретары.

Голхозтун тудугларында

Бай-Тайга районунун Сталин атыг кедер ажыл-агый артыктын тудуужулары СССР-ийн Дөң Сөвдөгүн сонгудалар хүнүн күш-ажылчы чедишкендерин байырлаганнар. Д. Бөрөк-оолга баштапкан 11 амы составтыг тудуу бригадалары сонгудалар хүнүн чедир кызылданга-даа 500 баш мал кыргып 2 хөй кажаларын

Х. КАРА-ООЛ.

Малдың чаш төлүн бүрүн камгалап доруктурар

Мал ажылының төгүзүлгөсүнүн планында хөй көргүзүлгө талазы-биле область колхозтарында база совхозтарында күсөтүнгөн эртеке чылдың түндөлдөрү көргөскөн. Инектериниң баш салын эстериинде, мыштыгы бола малдың чаш төлүн камгалап доруктурарының талазы-биле онза дүргөздөшкөн байдал тургустунган.

Мал ажылының төгүзүлгөсүнүн талазы-биле кол четистериниң бирээзи болза, терүүр малдың кызылар чоруунун болгаш малдын, мынганга чаш төлүн өлүп хөректөрү чоруунун көвүдөн турары болур.

Колхозтар 1957 чылда 100 баш терүүр малга онаштыр чүгө 65 кажалары, 81 хураганнары, 1008 хаван оозлары камгалап алган, ол болза 1956 чылга дөңсөргө кажалары 3 баш, хураганнар 10 баш, аналар 11 баш, хаван оозлары 123 баш хуу болуп турар. Уруг-Уем, Чаа-Хөл, Барым-Хемчик, Танды районнарының колхозтары малдың чаш төлүн онза багай камгалап ал турар, ал районнарда кажалары 5—10 хуу чедир, хаван оозлары 19—30 хуу чедир, хураганнар 4—7 хуу чедир, аналар 6—10 хуу чедир өлүп хөректөр.

Малдың хөй салын чаш төлүн колхозтар малдың кышкы оозлашканының үеде өскө, а март, апрель, май айларда чидирип турганы, мынча ай салында өскөн чаш төлүн хуузу (хураганнарының, кажаларының) чыл иштінде котаралын 16—21 хуузу болуп турганын авалар көргөскөн.

Малдын, мынганга терүүр малдың баш салын дүргө эстөрү талазы-биле салынган соругазы күсөдирине көзө ажыл-агый малларының чаш төлүн бүрүн камгалап алары болгаш оларын шиптирлээр шиптирлээр ужурауулар.

П. НИСЕЛЕН,
СЗЭП Кызыл хооромунун секретары.

Хойжунуң коьданында

Барым-Хемчик районун «Большевик» колхозунун хойжуу эш Дастай-оол хойларның болгаш чаш хураганнарының ажалгазыны күсөтүлдирип турар. Хойну организациястыг олардып турардан алгыда, ову немелде чөвөс-биле хандырган. Хойжу 18 тонна сөгенин, оон мыай сулазы болгаш дусту кыштаанда чедирип запал.

Кажаалар өкчө дериттинген болгаш чылыг. Оон коьданында төрүзе чогуур 296 хойларның 170-ни хураганнаан, 172 хураган чидирип чокка дорутуп турар. Ол бө чылыг чүгө хойлар-на 101 хураганны, хөй бүрүздөс 2100 грамм дүктү аларын күсөтүнгөн.

О. ӨКТЕК-ООЛ.

Хойжунун хүлээлгези

Чаа-Хөл районун «Бурунгаар» колхозунун хойжуу эш Ойбаз ам төрөөн болгаш моон сонгаар төртүр хойларының хураганнарын чыгыс-даа хөрачча чокка алар, бө чылыг хөй бүрүздөс 2 кг дүктү кыргып деп социалистга хүлээлгени алган.

Оң ажалгазында хойларның күжү ортумактан өрү семис. Ол ам төрөөн 130 хойларындык мыч сааныг хураганнарын хөрачча чокка ап турар. Хойга чидирттир өкчө шынарыг ситен элөөн хөй хөрачча-дип-биле кыштагда сөөртүнгөн. Хойжунуң кыштадан долдандыр ам даа ажылгазынмын уш көзөгө олар үчөктөрү бар, ову ам ажылгаар. Хойжу хүлээлгезин күсөдир дөң күжүн салган.

М. ШОЖАЛ.

„Мурнакчы“ колхозта

Бай-Тайга районун «Мурнакчы» кедер ажыл-агый артык 1957 чылдың январь, февраль айларында 3069,9 литр сүтү сагган турган, а 1958 чылдың январьда болгаш февральда 4735 литрон азы эртеке чылдың бө-ла үезинде 1666 литр хөй сүтү саап алган. Нордул, Дав дөң мышкан саагылар 4-чү кажаларды өскө санчыларында хөй сүтү саап ап турар. Санчылар төрөөн 40 инектерин 40 кажаларын менди алганнар.

Бо колхозтун тудуужулары 350—400 хойларга 2 кажааны, 100 хураганнарда 4 кажаларын тудуу дооскан болгаш оон амыда 350 хөй кыргып 3 кажаларын база тудуп турар.

Х. БИЧЕ-ООЛ.

Мал оолдаашкыны

Эрзин районун «Коммунизмче өрүк» колхозунун чамдык кажалары нивитанын шөр малы оздалгө өгөлдөн. Ам 205 баш хойлар төрөөн.

Хойжулар Биче-оол, Калчик олар төрөөн хойларының хураганнарын менди камгалап алган. Чаш хураганнары өкчө доругу турар.

С. БАНЧЫН.

КЕЛИР ЧЫЛДЫҢ ОДААР БЫЖЫНГА

Кызылдың туулуу заводунун Сосерлате одоор мыш белеткөөр бригадалык болуун планын хууза бестянде күсөткөн.

Бригаданың кезигүнери план өзүгээр 250 кубометр мышты хал тургузап турган. олар 300 кубометрлик белеткөөр.

Белеткөөтүнгөн олар мышты заводтун девискээринче чөвөсчүлөр А. Репин, С. Бакс сөөртүп, хүнде ийи ребе чоруур тургаш үш ребе чөвөс чоруур турарлар. Заводтун девискээринде 120 кубометр мыш дүргүтүнгөн болгаш мыш сөөртүлгөсү дүргүчүлөп турар.

О. СИРИН-ООЛ.

У л у г - Ө д е к т е

Мурнакчы хойжунуң дугайын колхоз даргазы биле партия организациязының секретарындан дыккан бис.

— Ууг-Өдөктө, кыштагда чедир 15 км чедир өскө, кышкы үеде анаа чедир өскө алар берге — деп колхозта партия организациязының секретары эш О. Хуна биске чугаалаан.

— Анаа машина-биле чөдө бөөр бис бе—деп чөвөччү Иван, бистик чугааымы үе кирип айтыра казанып.

— Да, оон туржук эерлиг алы-биле чоруур-даа болууда эртеке чөвөсчүлөр, бө арамы мындык кончуг ырак өскө-даа болза, Орта Сайырыны өрү өскөргө оң бергелен канчар силер! Бо үеде алы дугу ызырышкы-даа чөвөсчүлөр — деп колхоз даргазы Николай Максимович Найдан шиптирлээп чугаалаан.

Малдың баш салын эстөрү, оон продукцияны көвөдөр талазы-биле Сут-Хөл районун «Иштин» колхозунуң сурагыл хойжуу, Бүгү-өвөлгөндө көзө ажыл-агый делгелгезиниң кыргычкын Ондар Талыт-оолдуң, оон бо-ду чокта камгы маалы ажал, кадарып олар, могай шылаг чөк амыл-ныччи, сурагыл

— Мында олар дөргө дыка байлак. Хөй мүн хөй, өшкү-нү маала кыштадып болур. Олар четчир. Одарны солун,

чаа оларарже көжүп турары чугулаа — деп кадарчы чугаалаан.

Талыт-оол бө чылын кадайы-биле ийбээ 370 хөй хойларны кадарып турар. Бө чылдың февральдың ортан үезинде Иштинериниң ол, бө талазында дагарга 60—80 см кылын хар чыккан, оон уламкында кышкы оларарже да малдың кыштагаашкынынынга берге байдалар тура берген, кыштың байдалы дыка бергелер берген болза-ла хойларның күжү ам-даа өскө.

Күш-ажылга чедишпейн болуу чедир келбес деп чөвө шык. Кыштагаашкыныне килерде хойларның күжү семис болуун дөң, кадарчы чыгы үеде хойларның кадарып өкчө организациялап турар. Кышкы хари чуга, хал кирбес ыжык, өкчө олтууг оларарга кадарып турар. Хойларның денгиде күжүн үргүчү хайгаарып көрүп, бир өвөс кандыг бир хөй арып баксырай берге мынды хойларны тускай бөвөс кыдыр үсөш, азыраак тургузар.

Оон түнөөнде 1957 чылда Талыт-оол хөвн хур кып ажырып, 283 төрөөн хөй-ларынның хураганнарын бүрүн камгалап ап шыдаан бол-

Н. ТЕМБЕКЕН,
Чурунта: Талыт-оолдун хойларны кадарып чорууру.
Фото В. ЛУТНОВУУ.

гаш хөй бүрүздөс 1800 грамм дүк амыр хүлээлгезин турган 1850 грамм дүк кыргып алган, хойнуң дүгүн чидир чоруктан чайлаар дөң чыгы үеде хойларны харагының, кышкы тенниг черлерге оларатпас. Бир өвөс хөй дүгү төрөк апарганда мынды черлерге кадарар болза, дыка хөй дүк хараганнар бажыга кызырынып казыр.

Талыт-оол бө кышкы база-ла өкчө белеткөгөн. Хөй кажааны бөдү сөптө, хөреженин хөраган, хойларның хураганнаар үезинде оларын ырак оларарже ойлатпас дөң чаш оларын белеткөп, чаш хураганнар хуулап амырынга чылыг кажааны тудуп алган.

Бо чылын бүгү хойларны хур кып ажыра, чаш хураганнарын бүрүн камгалап, доруктуруп эстөрү, хөй бүрүздөс 2 килограммла өвөш өскө дүктү кыргып амыр деп эш Талыт-оол болгаш оон кадары Сөскө олар хүлээлгезинер.

Н. ТЕМБЕКЕН,
Чурунта: Талыт-оолдун хойларны кадарып чорууру.
Фото В. ЛУТНОВУУ.

Тудугжуларның хайнышкынның күш-ажылы

Чаа-Хөл районун «Найрал» колхозунуң тудуужулары бө чылыг тудугта 2000 кубометр мыш белеткөөр ажылды хайнышкынны чорууду турарлар.

Эш Борбаан удуруткан 20 кижик составты өвөс колхоз баштаар чериниң быжылган берген 23 атыгарын, принциптер бир автомашиназын, а ол мышкан МТС-тин бир тракторун амылап турган март

15-ке чедир 1370 кубометрлик чер агын-да үндүрүп, элөөн хөй мышты тудуу шөлдө дүктүрүп алган.

Колхозчулар Дамбаа, Чанчын-Хуу, Сапла олар хүн норманы үргүчү 130—200 хуу күсөдип белеткөп.

Агитаторлар эштер Борбаан, Соппа олар тайгада аныктарга литература болгаш чөвөс чөвөлдө дугайында база өскө-даа те-

мазарга лекцияларын номчуп турарлар. Олар солун номчулганын, бөсөдалары тудуужулар ортузунга доктаамал чорууду белген. Ам эш Н. С. Урушевтиң илестелгезин теристерин колхозчуларга таныштырып ажылды олар чорууду берген.

Эвөс мыш белеткөөрүнүн планын чөвөсчү хүнер иштінде күсөдирине бүрүн шиптирлээр.

М. ШОЖАЛ.

тарын удуругчулары болгаш көдө ажыл-агыйның тускай эртекектерин ааргыны чылдагаанын дөң туруп бөөр таварышталар өвөш өскө.

Бызаалар сүт өнү үеде оларга чалаа сүтү бөөринден алгыда бызааларны концентраттыг чөвөсчү өскөдир бө-ла чугула. Ову бызааның амылраалынын баштайгы айында өгөлдөр хөрек. Баштай шипкин каан сула далганын, оон сонбоз концентраттар хулауаан берип болур. Баштайгы хүнерге дүн-хүн иштінде 80—100 граммны берип, оон сонгаар ол перманы чөвөтү көвүлдөп берип. Концентраттардан алгыда бызааларның амылраалынын баштайгы хүнеринде оларга витаминини өкчө ситенин бөри эргежок чугула. Ол болза бызаалар аны-бүрү чөвөсчү чиринге чаңгытып өскөдирине дугаалаар.

Областың мурнакчы бызаа ажалчылары боттарынын ажылында ол мурнакчы методту ажылгап база малдың чаш төлүн доруктурарының талазы-биле бүгү чурумнарын салгыштыра, бызааларның дүндүн иштінде белк дөң немелдеси болгаш оларын бүрүн камгалап аларын чедир ап турарлар.

Чижээ, Танды районун «Элегес» совхозунун бызаа ажалчызы Полина Козлова эртеке чылын болгаш «оолашкы» бызааларын бүрүн камгалап алган болгаш бызаа бүрүздөс дүн-хүн иштінде 870 грамм чедир дөң немелдеси алган.

Чаа-Хөл районун «Октябрь 14 чылы» колхозунун бызаа ажалчызы Вера Чернова болуучу болушун бызааларын 100 хуу камгалап алган, бызаа бүрүздөс дүн-хүн иштінде 780 грамм чедир дөң немелдеси алган.

Хураганнарың чыл бүрдө хөй өлүп турар чоруу колхозтарга болгаш совхозтарга экономика талазы-биле уугу когагалды чедирип турар. Чөвөсчү чөк чөвөсчүлөрдө алгыда хураганнарың хөй-биле өлүп турар чоруунун чылдагааны болза оларын доруктурар чылыг үгөк кажаларың болгаш өскө-даа оран-саваларың

ниң сүдүнде минералдыг бүтүмдөр өвөш болганын харазы-биле хураганнар доорук хөрекер, хирлиг дүк, чылаар алаар, ол болза чаш хураганнарының азыралык чорууну бугулар. Ову ба-дурбас төлөдө хураган иси хойларга минералдыг чөвөсчү дусту, мында, өскө далганын бөк хөрек. Оон-биле кады хойларны саар чорук-биле шиптирлээп дөңсөдү чорудар хөрек.

Невниң сүдү чөвөсчү хураганны ишк сүдү-биле азы сула «сүдү-биле» өскөдир чугула. Сула «сүдү» мычарла белеткөөр, сула далганын хайндырган ишк сүдү күткөш, элөөн мыш шиптеде доруктуруш, шүгрөөс ажылгаар.

Хураганнары ажаарының мурнакчы аргаларын ажылгаары, хураганнары ажаарында кичөөнөйг болуру 100 баш төртүр хөй бүрүздөс 100 болгаш өн-ла хөй хураганнары амыр арганы бөөр. Индик болза-даа мурнакчыларын дүргүлгезинде область бүгү малчыларының ортузунга калбаа-биле непертпейн турарымыс кончуг четпес.

Малчыларның ажылының мурнакчы аргаларын калбаа-биле ажылгаары мал кыштагаашкынынын элөөн чедишкенин доорук, кадык, шырак чаш төдү алыр, ову чөвөсчү камгалап алыр арганы бөөр. Бо соруганы чедишкенин шиптирлээр колхозтарын, МТС-терин болгаш совхозтарын удуругчуларының, көдө ажыл-агыйның тускай эртекектериниң өй-шаанза база оперативтик ажылдан уугу-биле хамкаржыр. Олар болза мал фермаларының ажалчылары-биле кады мал кыштагаашкынынын чедишкенин чоруларыне, маалды оозлашкынынын өкчө эрттирерине уулаган организация болгаш практикаг хөмчөгелери боттандырып ужурауу.

Чал төртүтүнгөн хураганның амылраалык баштайгы неделенин дургузунда анаа оон невниң азы шиптирлээп ужурадузай. Хураган невниге аа четчир салын болуу төлөдө анаа өкчө ситенин база немелде чөк кыдыр концентраттар-ны бөөри эргежок чугула. Хураган нев-

А. ТЮТИНА,
областың көдө ажыл-агый эргелештин эвөсчөкчү.

А. М. Горькийн төрүттүнгенинден бээр 90 чыл болурунга

Совет литератураның үндэмекчиси Алексей Максимович Горькийн төрүттүнгенинден бээр 90 чыл ою болганга совет хөй-ниити калба-биле демдегел туруп. Москвада Горькийн литература музейинде экспозиция чаартынып база юметтинип турар. Маана чал-чал экспонаттар, илангыя А. М. Горькийн автографтыг номнары, анаа боттарынын чогаал аждарын турсаактаан авторларын номнары, а ол шыкшан эн улуг совет чогаалчылар-биле Алексей Максимовичтин бот-хамзаарылганы көргүзүп турар номнар делеттинер. Ангы-ангы чурттардан чоруткан «Горький дашты-мыда» деп материалдарныкы бөлүк калба-рып турар. Музейин чорудар деп турары кезеже чогаалчынын үеинде кижилери — өнүктүрүгү болган тамштары,

литераторлар, чурукчулар болган артистер кижилер. СССР-ниң Эртемнер Академиязында А. М. Горький аттыг делегей литературанын институту, СССР-ниң чогаалчыга Эвлекчи болган Бүгү-россиянык театр институту ийи негиздин эртем сессиясы ол алдарыг хүнге турсаактап турар.

А. М. Горькийн чал чогаалдары парламенттин үнүгүлүп турар. Совет эрге-чаргынын чыдарында улуг чогаалчынык парламенттин номнарынын саны 90 миллион чедип турар. Олар 76 дылдарга 2377 каттап парламенттинганар.

Чурукта: А. М. Горькийн биче чакында чурттан чоразы Горький хоорайда Башырынык бажыны.

КУЛЬТУРА-АМЫДЫРАЛ ТЕМАЛАРЫНИ А

Чайгы эртен

Эртегиниң чырык хааз муруту чүткөн
Эскет чокка чоорту чырып чоруп орган.
Ол-ла өйде сурувустуң дагалдары
Ол-бо чүткөн «турунар» деп медөледэ
Чиди шобан икителли өжү чорда,
Чиди-кызы хүнүң кэрээ бакылап кээр.
Черни кыры өжүк-шылк мөңгүннети.
Чеже чүе! Машы, кужум ырып түңү.
Уруу-суруу, мында-мында таала дагжап,
Уагу хөмг, ак-аз ыштар дээрже шөйлүр.

Школаже чаштар далаш шуужунтулар,
Уагу улус ажыл-ишче үнүгүлүр.
Чайгы эртен көлөкчүлүр, тараажылар
Чалгаан суг дег, улуг үтүе кыла берди
Чагай үе тургузгучу чону-дур деп
Чагыс мону сөгкөкседи, ырыксыдым.
С. МАЙНЫ.

Чараа-чечен

(Басня)
Бир-ле катан хурал болган.
Бичи көпкөш түрүп келген.
—Чараа-чечен даргада...—деп,
Санагыче кырып чорда,
Амдым чаа-ла чымык орган
Чараа-чечен атша деген,
Арны кымып, үрдүгүлүп,
Аткаар-ишкөөр состанып,
Чыда ышкып чиди дүгүн
Сырбайкыштын олурууна.
Балы орган эжи байгаш:
—Качап бардың? Оргалаң!—деп.
—Халдап кээр деп барды ышкып,
Камгалаңыр анаар мен,—дөш,
Карманьдан Чараа-чечен
Варадажын үштү берген.

Шүгүчүлөгө улур кижэ
Чүдөн иден болбазыкпа.
С. СУРУҢ-ООЛ.

Сүт-Хөлдүн колхозтары часкы тарылга эгелээринин мурнуу чарында

Сүт-Хөл районун колхозтарының шөлдөрүндө хар эвээр арып, часкы хову ажыдары эгелээринге чедир эвээр санын ховуктар арткан.
Көдө ажыл-агыйның өң чүгүлө ажыдарының белеткелди часкы тарылгага бүгү-ле белеткелди ужуражыры-биле колхозтар часкы хову ажылынын планын жогадып, кижилерин, өскө-даа күштерин түс-түс үчүктөткөн хуваагылаан.

Сүт-Хөл МТС-тиң механизаторлары тракторларын болган көдө ажыл-агыйның кокуг машиналарының кышкы септелгенин үезинде кызымаккай ажилдаанар. Олар бүгү тракторларын септелгенин, андызын, илларын, селжалдарын, ол шыкшан хөрдүн болбазыраар өскө-даа чектерин ымык хуваады, эки шынарыг белеткелерин доосканар.

Колхозтарың хөй өезин үрешперин белеткел, шөлдөргө чурт иштин чымыкчалыгын сөөртүп теккелден, көдө ажыл-агыйның чөпсөк-хөрескелдерин боттарынын дарганынга септеди, доозарыга чоочтулап турар. Чамдык колхозтар хову тургаларын септеринче, суггарыга бугааларын аштарынче болган чөпсөкчөргө киргенер.

Маана Биров аттыг колхозтун тарылгага белеткелди көргүзгөргө мындыг: тарылга култураларынын үрешперин чөпсөк шынарыга чедир арыгаш белеткел. 20 гектар чөргө олуртурунга четир картофелдин 40 тонна үрешини эки кадагаал турар. Ногаз шөлдө 300 тонна хире едети төккөн болган ам картофель шөлдө чөпсөкчөргө төгөрүн чорудуп турар. Колхозтун ногаз эвөөну парник огарларын аштан белеткел, парниктиң 60 саныг рамаларын септөөн болган шилдөөн. Чымыктыг чөдө 30 хааржактарда помидорлар расадарын үндүрүп эгелен. Кукуруза өстүреринге комсомолчуларын эвөөнү тургускан. Механизаторлар, тараажылар чурттарыга хову тургаларын септен белеткел болган 36 терге, тарылга сөөртүп 16 хааржактар белен. Оң-биле чөргөстөр колхозта чедир кылдымак чөдө ам-даа барып өлөөрөн. Амга чедир сөптөсө чөгүрү илларын септелгенин кирбөөн. Часкы тарылганың ажылчы планында айтыкан 44 ашты амга дээр даштадырбаан.

Колхозтун тарылга шөлдүн хөй нуруту тарылга мурунуна суггарылаан өгөп турар. Ындыг түрбүзе суггарыла бугаларының байдалы кончүт байга, олора хөй септелгелер, дөстөрине быжылаашкы кылары негеттинип турар. Шыгыш Улуу-Сууң болган Хову-Асының бугаларының дөстөрүн быжылаашкында ыш болган даш хөй хөргөстөрүн туралда ында ажыдар кончүт оожум чоруттунар турар. Бир эвес ш Х. Канчыр-оолга удурурган бирги хову бригаданың кешигүнери бо хөвөөр оожум хөдөлүр болза, колхоз суггарыла планын үзөр болган эки дүжүтү чедип ап хоржок. Колхозтун баштаар чери (ларгазы өш Очур-оол) бүгү суггарыла буга-

ларының септелгенинче улуг үштү салыры эргөжөк чүгүлө.
«Алдан-Мадыр» колхозтун часкы тарылгага белеткелди ап көргө, мында ховуң ийи бригадалары хову ажылынга хөргөстөрүн тергелерин септөөн, бир чөдө чыккай тургускан. Ховуң ийиги бригадалы (бригадир өш О. Өтөк-оол) хову туралыга саман-биле бир бажынын түдүп дооскан. Анаа саманын сөөртүп чедирерин бирги бригаданың кешигүнери күсүткөн.

Бо чымык бүгү шөлдө тарылга мурунуң суггарылаан чоруттунар. Суггарыла бугаларының септелгенинче күш-ажыл кымып шыдар колхозчуларын хөй нуруту киржип турар.

Ногаз ажылында хөй ажыл негеттинип турар. Мында 30 кижы хувааттынган. Ногазылар парник огарларының иштин аштан арыгашан. Ногаз база картофель шөлдөрүнге 165 тонна едети төккөн болган хү чымыдазын база чорудуп турар.

Артел баштаар чери бригадаларын состанып өдө көргөн болган чөптөсөң.
Мычылда-даа колхоз тарылгага бүрүн белеткелген деп санап болбас. Үрешин белеткелди дүвүрээнин байдал тургустуну турар. Тараз култураларынын үрешперинден чүгүлө чиде-таранымы чөдө белеткелгенин. Кызыл-тас үрешин чедир арыгаштырмаан болган оң үнүчүк шынары 93 хуу, а сула үрешиниң үнүчүк 87 хуу болган чөптөсө. Сула, арбайн үрешперинге база-ла арыгашкы хөреск. Сүт-Хөл МТС, оң кол агроному өш Иванов тараз арыгашар «ОС-3» деп машинаның ажылынга көптөрүлү багай тургусканын үзүп кыштың тургузуна оң өскө колхозтарга түдүп турган, «Алдан-Мадыр» колхозту оң-биле аандырбаан.

База бир дүвүрчүгү чөдө болза картофель үрешиниң айтырым болур. Шыгыш чыккан картофель үрешини өртөн савазы-биле кады төгөлген. Ам 20 ажыл тонна картофель үрешин хөреск, оң тыптыварының боттуг аргаларын ораалдыган. Колхозта грамм-даа хире кукуруза үрешин чок.

Районнуң өскө колхозтарының тарылгага белеткелди алдыга база-ла бо колхозтардан улуг ыгалбайп турар. Бир чөдө чөдүр кымып ала-даа, өскө бир чөдө чөптөсө болур шак ыныг байдал ларга чоруттунар. Часкы хову ажылынын саалдары анаар дээрлин колхозтарын баштаар чөдөрлери эскербиң турар. Часкы тарылгага белеткелде «аар-саар» чөдө турбас ужурул. Үрешин урар хараж-жаз, шөлдү чөптөсө болза ол трактор аргаларының ажылы чүгөжөк саалдыр. Мындыг болганда колхоз бүрүтүгө чөптөстөрүн дарый чабыдырының кемчелерин алаа чөгүр.

«Шынын» рейд бригадасы:
Т. КОТОВА,
«Алдан-Мадыр» колхозтун агроному.
М. СЕВЕН,
«Шынын» корреспонденти.
М. НОЙДЕНКО,
«Тувинская правда» корреспонденти.

Тарылгага белеткелди дооскан

Бай-Тайга районун «Мурнакчы» колхозунуң хову ажылының бригадасы часкы тарылгага белеткелди организастыг чоруткан. Үрешперин културалар аайы-биле четир болган чажар шынарынга чедир арыгаштыган. Машина чөптөсө, дөргө хөрескел септелгелерин база чөдөшкөндө дооскан. Ол ышкып бригада

бо чымып ажылаары-биле 40 гектар шөлдүң хараганын арыгашан аштан.
Хову ажылы эгелегиче чедир бригаданың күжүн түдүг ыжы сөөртүрүңче уладырған. Бо ажылды бригадир Урбаз болу удуруп турар. Олар колхоз төвүңге хүнде-ле 40 хире чүдүктарын сөөртүп өккөн турар.
С. АДЫҢ-ООЛ.

„Кажар будамшу“

(Бурят-моол драматургуң шиизи тыва театрың сценасында)

Областың национал-шии театрының сценасына чоктаа чаа бурят чогаалчы Шырен Шагжиниң бурят-моол улустун аас-чогаалыга үндэмекчө чогааткан «Кажар Будамшу» деп шиизи көрүкчүлөр улуг сонургал-биле көргөнөр. Ол шиизи тыва дылче окулдурган, көрүкчүлөргө бараалгаткан чорук болза, бистин театры-ныстың талантлыг коллективиниң кызымаккай ажылынын түңнели болган. Оон ангыда «Кажар Будамшу» деп шиисе бурят-моолдарына амыдыралыны тыва улустун шаандакы амыдыралы-биле улуг дөмөйлөшкөк болуп турары театрың артистериниң ук шиини чедикшиңниг богаалдарына база улуг детимчелиг болган.

Ук шииниң кол маалыры Будамшу дээр-ге, яды-түрөңгү-лаа болза, кезээде-ле омак-көлтү, ыр-шоорлук чорур, эртиниң феодал-дүкүметтерин болуучу кажар, тымыгыр болган чечен ажи-чакыры болган чугаалары-биле шөдүүн, оларныкы-биле үрүлгү демисеңки, яды-түрөңгүлөргө эскерлиш чок дуалажым чорур.
Допчуларга, шинде болуучуларын мычлар эгелээр: Порин дээр бай кижиниң хонун калдарыны кырган Найдакын уруу—анык кыс Гэрэл хой каларын чораш, туруп шагарырамында бичи-када аштаным алыр дээр олурар алыр. Ол аразында бай Порин уруунуң чогууна баштирлеп келеп келгеш, этгөй-ле бээр. Урууну ол дөстөр бай кымычылал турар аразында, шыккан аштарына даажы дымалым келер. Ол болза Елбой-Ноян болур. Анаа Порин чашпалай-ла бээр. Елбой-Ноян хурээ чөрдөп келтиң. Чүгө дээрге, оон дуалажымы бир ноян өлүп

жыл көргө, ол аш-чөм кызын, аштан-аштан чедикшиңки, алгырып-кышкырып айттырган, оон барып чөмөннөрүн ашакка Будамшу сумелээрге, кырган анаа шуут бөзүрөөсө. Ол шыкшан Будамшу ол ашакка уруун аймылдан хостаар талазы-биле дуалажым база аазар.

Шах оон эгелээш-ле шииниң көргүзүп Будамшу-биле анык кыс Гэрэлди шыкшылып, шаандакы карангы-будуулук чоруктуң ужурудан оларын таваржыл чорук бергелерин, оон уштанур дээр оларын бир яны демиселин көргүзүп эгелээр. Будамшу кырганы эерттип алган, Пориниң өөңгө алаар. Ол үеде Порин калай-биле ийилгэн эт дүлү, аш-чөм Селеткен алган олурарлар. Даштыктың улус шыкээрден кел чорурга, олар эвөрчөм чажырып эгелээр. Пашта хаймык турган ээти Порин хойлапкыш, улуг кырык чедикшиңки, алгырып-кышкырып турар. Яды-түрөңгүлө чөмчү ол бай таранынын турар. Ыччалы-даа Будамшунуң кажар арганың ачымыла кырган база тоттур чөмөннөл алыр. Будамшу оңу бөжин кыдыларга чедирген улуг дузам деп билип турар.

Бай Пориниң өөңгө оларныкы-биле чугаалажып олурган, Будамшу анаа дуалаар деп чөптөсөргө: дугуржугаа өзү-гаар байның ажилдакчызы болуп алган, анык кыс Гэрэлди эрчээш, Елбой-Ноянга аппарып бээр деп бүүдү сумелээрлер. Ону дымнааш, Пориниң калайы амырал: ам-на ашаам ноян болур-дур, муң-муң хойларлыг болур бис,—деп көгүп турар. Гэрэлди адазын олургеш, чорур деп турарлар. Ол аразында анык тымыгыр оол — Будамшунуң дуазын алдырып амыралаш, Порин болгаш оң калайы—Пялай-даа эвөрчүтүр арагалал алдырлар. А Будамшуга арганы куларга-ла ол иштей, черже бүүдү тө кууд олурар.

Дүн дүжүп, хөдөкчтериниң муң-даажы дымнаабас алаарга, Порин биле Будамшу кысты оорлар дээр чоруттарлар. Шах аңа-ла кажар Будамшу болуучу тымыгыр, мерген чорун ажилгаар. Бай кижиниң улус тамызын дээр, оон арын-бачын дуй шарыл алыр. Ол аразында Пориниң калайы эвөрчүтүр, ужуз каар. Ыччалыг Пориниң Будамшунуң болуучуна оондөк үндүр чөткөн, будулуруп чоруй, дөстөр чөдөп келгеш, Пориниң болуучуна калайын шоодайлап кээр. А Будамшу хой бууду кырган Найдакынны орунга Поринге бижеткелгеш, өлүрүп кадың деп чугаалап турар. Бай Порин—Күш-даа туттунду эвес бе!—деп амырал турар.

Порин болуучуна калайын арай деп көдүрүп алган, үнүттер. Армыкы шарымы черке деп бээр Будамшу: улус тамыл калсап канчар сен—дээр алдырткыс. Будамшунуң сумелээрин өзү-гаар шоодайлап алган «кызын» Порин Шэрээт-Ламаның эргезинде апарган. Елбой-Ноян дургуннаас кылдыр эвөрчүтүр алыр-биле чоруптар. Порин «кысты» утбайын чадымы чорур аразында кырган Найдак оон кызы Гэрэл болган Будамшу олар Шэрээт-Ламга мурун чөткөш, бир өг хой өлүрүп чыдыр деп оңу мегеленген. Чазый Лама чүм бээр, доран-на ынаар чорупкан. Лама чиде бээр аразында Будамшуну оң илд-көвин кеткеш, арнын тамынчымыс кылдыр шарааш, оон орунуга олуртуп алыр Ыччалыраа, Порин «кысты» шоодайла чүктөл алган, бо-ла келер Порин «Шэрээт-Ламга» келгеш, сугуртуп, чалбарып туруп бээр. Ыччалыг шоодайлың ашкы ажылдарга, болуучу калай болуп Порин далай кал чазар. Ыч-

батталары-биле келди келгеш. Будамшуну, Найдак ашакты болгаш анык кыс—Гэрэлди база тулуп алдырлар.
Будамшу чөкө-даа кажарлаза дөмөйлөтүртүрүгүнэр. Ыччалыг Будамшу—бистер шииниң чорук дээр бугааргай демисежириниң орунга демиян-биле хөдөлүр болзууза, ам күзөөн соругуусту чедип ап шыдар бис— деп, чымылганарга чугаалап турар.

Ол черде чыккан ширибилди эскелдиргеш, оон бир хараганы шынары тырттып алган сый тырттарга сыйла бээр. Оон Будамшу ширибилди хараганын каттай болу туткаш, бир анык олга сый тулуп дээр бээрге, оозу шырибилди сый тулуп чадап каар. Оон Будамшу тургаш, чымыдан чөчө мына чеп чугаалаар.
—Өнүктөр, сыгысканнарын, ширибилди утпаңар... Чыгыс-чыгыс хөдөгөш, чүм-даа чөдөп ап шыдаас силер, а каттыжыл алыр болуузуза—будун делегейиң-даа алдара тууду шыдар бис—

Ыччалыг «Кажар Будамшу» деп шииниң Октябрь революцияның мурунгалды кыдыларың аар-берге амыдыралык байларың чазый-чилбизин, кара-турамындазын көргүскөң.

Тываның национал-шии театрының артистериниң коллективин бо шиини тургузуу-га база-ла бар улуг чедикшиңки чөдөп алган дээрин демдегелгө чөгүр. Оон тургузуучу Р.С.Ф.С.-ниң алдырың артизи И. Забродин бурят-моол улустун амыдыралык аныкы-биле өөрдөп тургаш, чымыл-биле сценарг көргүзүп шыдаан алуун тодаргай көстүп турар. Оон аныкда шииниң ниити кастаагы-шимделдиз база таарымчалыг.

Шииниң кол-ла ролядарында ойноп турар анык артистер С.И.О.оол (Будамшу), баштайгы кезээде ойноан Сатмы Клара, дараазында ойноан Сат Тамара (Гэрэл), Салык-оол (Найдак), Монгалары (Порин) оларын таланттарынын чаа чөкөткөлдү олурары, оларын боттарынын көрүчүлөрүнүн мурунга улуг харымсалганы медереп билерин база демдегелгес аргажок.

Бистин театрың анык артистеринде аныкда хоочун ойнакчылар С. Бир (Пялай), Дамба-Даржаа (Елбой-Ноян) болган Көк-оол (Шэрээт-Лама) олар база-ла эки ойноп турарлар дээрин чугаалап чөгүр.

Эн илангыя Пориниң калайы—Пялайын омур-хөвирин көргүзүп турар артист С. Баярны талантынын сөөлү чылдарга улам өзүп турары оон тодаргай илерен.

Ыччалы-даа ук шииниң күссөлдөз чөдөк чөптөстөрүн чөдөк эвес дээрин амыкы-биле чугаалап кызга чөгүр. Ук шииниң оюлгалымы (оюу, Ользей-оол) арай чөмөннө маана айтыр ужурул. Ыччалы-даа артистер боттарының тымыгыр чоругу-биле шиини ойноп турарының үезинде эскертки-даа чугаалап болур эргези туруп чадаас. Чүд аше, шииниң баштайгы көргүзүлүң соода көргүзүлгө келген-дир сен» деп чугаалап турар. Ону анаа-ла тылаалар, «Гэрэлди сул каар шоодайже канчар кире бергениң ол» дээр турган. Шинде оон-даа өскө чамдык чөптөстөр бар. Ыччалыг театрың артистери көрүчүлөрүн саналдарын өөрдөп көрүп турган ол чөптөстөрүн моон содгаар узуткап алыр дээринге иделген каар.

С. МОЙГУШ.

калган. Ыччалыг оон орунга бир бай кижиниң ноян дуалажымына томуйлар болган алган чөдө-дир. Чуганың аайы-биле Порин ол дугайын билди алган, Елбой-Ноянга улам-на чашпалай ич чөдө дөжүмгө аас-көжиктиг чөдө көрдүм—деп, амычтап эгелээр. Ол, ноян болуусуна, мычач турары ол. Нога аштаным, болуучу бижеткелгеш арга-дары куттуруп туралыңа ажилал тура Порин болуучу калдарың—анык кыс Гэрэлди кий деп келер. Елбой-Ноян оңу көрүп каар, Поринге ноян дужаал бээр оң кыстың салым-чөдү-биле холбаштырар деп болал алган.

Шах оон эгелээш-ле шииниң кол улуг көргүзүп көрүкчүлөргө билдирип алар. Бай Порин анык кыс Гэрэлди Елбой-Ноянга калай кылдыр бээр, оон ачымы-биле улуг алдан-дужаал алыр дээр болдунар-ла аргаларын кымып турар.

Гэрэлди алды—Найдак ашак—амыр-назылаан, болуучу карачагыс-ла уруун оон иезиниң мөчөөнүн соода койлап чораш, алдыр-доруктуруп алган чөдөр. Ыччалыг оон кызы ам өлүп келгеш, кырган адазынын орунга Пориниң хонун каларып чорур мындаг.

Найдак бүгү-ле иезиниң ба Пориниң малын калары, алаа хөдөкчиге келген. Ыччалыг чазый-чилб Порин анаа ашкы төдөвөрүн чал келген тудум-на алаал турал-даа, ажилал бергени дээр Найдакың кыгыс көпөк-даа берип көрбөз. Кырган ашак оозун негээрге, Порин канып-бир арга-биле буудулару калбай-ан ашкы сөөлү хүнерде чөм-даа чөптөсө, Болуучу кызыны ам кайы хире калды-бе чөдө таваржыр дей бергенин билгеш, Найдак ханымы-биле мушгаран, ыглаваан болу ыглан олурар.

Чазар орта Будамшу ол калайын кымыч-ла деп Пориниң албаалтар. Порин калайын эрдөп турар. Оон калайы минниң келгеш, ашаа—Пориниң база эттей бээр. Кижэ катарга, ол кире аарышкылыг чөдө деп чөвөн Будамшу оларга чугаалап турар.

—Ашакты өлүрүп каан-дыр силер, мыччалы-даа мен оон сүезиниң сөзү көргүзөй—дээр, күзүнн бир өөрдөлдө Найдак ашакты келдириптерге, Порин кайгай-ла бээр.

Ыччалы дүрөп турал, Шэрээт-Лама болган Елбой-Ноян-даа, оларныкы аг-ал алган.

ЧУРУКТАРДА: Устүңгө (солгай талазында) Кажар Будамшунуң (артист С.И.О.оол) Найдак ашакка (артист Салык-оол) дуалажырын азын олурары. Оң талазында Будамшу-биле Гэрэл (артист Т. Көк-оол) төөредип турары.

Сат). Ушкү чурукта: Кажар Будамшу бай Пориниң өг-булезин төөредип, оларны хонун эдин ал турары. Дорукчурук: Кажар Будамшу Шэрээт-Ламаны (артист Көк-оол) төөредип турары.

